

Rózsa György

A fin de siècle kínálata a könyvtáraknak:

az 'információs autószeráda' szervizállomásai vagy bázisintézményei lesznek-e?

Nemcsak a címben feltett kérdés érdekes. Sokkal inkább az, hogy vajon ez az „autószeráda” az olvasási kultúra és az emberek közötti dialógus végének kezdetét jelenti-e?

A könyvtárak a közgyűjteményeken belül nemcsak a „kultúra őrhelyei”, amint azt az osztályülés összefoglaló címe jelzi, hanem két szempontból is különleges helyet foglalnak el. Az egyik egy világhírű francia antropológus, *Claude Lévi-Strauss* szavaival jellemezhető. Ő azt mondta, hogy egy világégés esetén, ha egyetlen valaminek kellene megmaradnia, ami egy újabb világ számára eligazít a múlttól, akkor az egy könyvtár lenne (megjegyezve, hogy a Library of Congress mert az a legnagyobb). Valóban elmondható, hogy a könyvtár az az integrált kulturális-tudományos intézmény, amely az ismeretek, a tudomány és a társadalmi tapasztalatok kvintesszenciáját a legteljesebben tartalmazza. Minden ismeret, ami a legkülönbözőbb kulturális-tudományos-oktatási stb. intézményekben szétszórta fellelhető kéziratos, nyomtatott és egyéb információhordozó formájában (gondolok itt pl. a gépi adatbázisokra) a könyvtárban összpontosul. A másik különlegesség: az átfogó oktatási rendszer mellett a könyvtári hálózatok nyújtják millióknak a *legtömegesebb hozzáférést* az ismeretekhez, társadalmi hatásuk tehát messze túlmutat a „kulturális őrhelyen”. Ezért az oktatáshoz hasonlóan kitüntetetten a *társadalmi dinamizálás és fejlődés* alapintézményei közé tartoznak. Nem túlzás azt állítani, hogy ekképpen a könyvtári rendszer *közgazdasági kategória* is és a fejlett országokban ekként is kezelik.

Ez a közgazdasági kategória-felfogás azonban mit sem von le a könyvtári rendszer kulturális és tudományos jelentőségéből. Ám éppen kulturális befolyása és közgazdasági kategóriaként is tekinthető volta miatt az információs autószerádanak a könyvtárak nem szervizállomásai, hanem *alapkategorizációi, bázisintézményei*. (Itt eltekintek a könyvtártípustól, a könyvtárt mint rendszert fogom fel.)

Néhány szót az információs autószeráda fogalmáról, amelyről közvéleményünk, pontosabban a sajtó hosszú ideig tudomást sem vett. Manapság azonban jóformán naponta jelenik meg valami főleg műszaki vonatkozásairól, de szinte semmi tár-

sadalmi összefüggéseiről. Pedig éppen a *társadalmi összefüggésekre* kell a hangsúlyt tenni. Ennek az információs autósztrádának van egy mérnöki, még pontosabban üzleti víziója, és ezt kell egyenrangúan kiegészíteni, sőt lehetőleg megalapozni a társadalmi-kulturális vízióval. Ebből következik mondanivalóm lényege: a helyes kérdésfeltevés nem a kirekesztő vagy-vagy, hanem az integráló szemléletű is-is. Vagyis a hagyományos könyvtár lépést tartva a *modernizáció* követelményeivel (amint ez folyamatosan történik is) és ezáltal az elektronizációval + kommunikációs technológiával együttesen, *egymást kiegészítve* szolgálják a kultúrát és a tudományt. Az információs autósztrádát semmiféle megfontolásból, a műszaki megoldások bűvöletében sem szabad szembeállítani a hagyományos könyvtári szolgáltatásokkal. A kettőt együtt kell működtetni: időtől, körülményektől, témakörtől függően hol egyik, hol másik kerül előtérbe, de *sosem ellentétben*. Az alap nem a kommunikációs technológia, amelynek bármiféle alábecsülése a tudatlanság jele. De ezt a csúcstechnológiát is *eszköznek* kell tekinteni, amelynek működése a kultúra és a tudomány szempontjából a könyvtárakban az évszázadok alatt felhalmozott ismeretanyagra épül, az ebben történő eligazodást segíti elő. Ez a fő társadalmi funkciója az egyéb gyakorlati, üzleti megfontolások és technikák mellett.

Magát az információs autósztráda fogalmát megelőzte az *információs társadalom*, amely *Daniel Bell* amerikai szociológusnak a 60-as évekbeli munkássága nyomán terjedt el, úgy is mint posztindusztriális társadalom. Ezzel az elmélettel összefüggésben kell megemlíteni az ugyancsak USA-beli *Machlup* és *Porat* alapvető tudománygazdaságtani, közgazdasági és statisztikai munkásságát az információ-ról. Magát az információs autósztráda fogalmát *Core*, az Egyesült Államok alelnöke egy 1994 márciusában Buenos Airesben tartott távközlési fejlesztési világkonferencián fejtette ki, összekapcsolva az információs társadalmat és a globális információs infrastruktúrát. Ezt követően kapta fel a sajtó az alapvetően az üzleti élet által kezdeményezett, a világot átfogó és jelenleg már az Internet által működtetett világkommunikációs rendszert, illetve ennek lehetőségeit. Az Internet az *elektronizált hálózatok hálózata*, használóinak száma becslések szerint havonta 10 %-kal nő. Az elektronikus publikálás is főleg ezen a csatornán keresztül vehető igénybe, és a könyvtárak együttműködésének is egyik alapeszköze. Még nem tudni mibe fog kerülni a jövőben. Ebbe a hálózatba már Magyarország is bekapcsolódott az I²F Program által. És ha valamiben kézzelfoghatóan érezhető a Világbank támogatása, akkor e program megvalósítására ez bizonyosan állítható.

Az információs autósztráda mint kiemelt fejlesztési program bekerült az Európai Közösség állami vezetőinek látókörébe, majd tanácskozásaiba az ún. Bangemann-jelentéssel. Se szeri se száma az azóta megjelent erre vonatkozó, részben európai integrációs, részben egyesült államokbeli, részben japán kormány-megnyilvánulásoknak és az üzleti élet akcióinak.

Az információs autósztráda lényege: a világ hálózatba kötött számítógépei legváltozatosabb információfajtáinak cseréjére alkalmas. Ez egyaránt vonatkozik a szó, az állókép, a mozgókép, a zenei, a kutatási, az oktatási a szórakoztatási, és ami talán a legfontosabb: az üzleti adatok továbbítására. Egy triviális példával: a több százmillió háztartásba bevezetett személyi számítógép egyike megfelelő

modem alkalmazásával lehetővé teszi, hogy ha történetesen kínai ételre vágyik valaki, minden fáradság nélkül lehívja a megfelelő információs bázisból a hozzá legközelebb eső kínai étterem címét, étlapját, hogy megrendelje és hazaszállíttassa a menüt, a fizetést pedig kódolt folyószámlája alapján számítógéppel utalja át. Ezt követően pizzamában lehívhatja a New York-i Metropolitan kedvelt előadását, és hogy az élvezet teljes legyen, utána a világ valamelyik nagy múzeumából esetleg szemügyre veszi Ingres rajzait.

Mindezt anélkül, hogy egyetlen szót is váltana valakivel, anélkül, hogy megértené az ún. katedrális effektus, amit egy múzeumban, egy koncerten, egy könyvtárban való tartózkodás jelent.

Mindebből következhet, hogy ad absurdum az információs autósztráda jelentősen hozzájárulhat az *emberi dialógus végének kezdetéhez*, vagy közkeletű fogalommal az elidegenedés felerősödéséhez. Miféle társadalom alakulhat majd ki, amikor emberek százmilliói — behúzódva személyi számítógépük mellé, mint ősrégen a vadember barlangjában — a legkülönfélébb munkákat, információs szükségleteiket egymástól elszigetelten, az emberi beszédet pótló kódokkal és jelekkel helyettesítik? Mindaz az előny, amit az információs autósztráda jelent a kutatásban, a tudományos ismeretek cseréjében, a hátrányos helyzetű, mozgásképtelen, beteg stb. egyedek részére olyan hatalmas pozitívum, hogy egy idő után pótolhatatlanná válik. De ellensúlyképpen a közvetlen emberi kommunikációt, a fantáziát, az esztétikumot, és mindazt ami az olvasással, a könyvtári jelenléttel jár elorsvasztja. Ismét egy triviális példával: nehezen elképzelhető, hogy valaki, aki például fürdés közben egy krimi olvasna, ugyanezt a számítógépével meg tudja csinálni (nem is szólva egyéb intim szituációkról).

Történetesen egy magyar tudós, a szervezéstudomány egyik atyja, *Ludwig von Bertalanffy* „...Ám az emberről semmit sem tudunk” című könyvében óva int attól, hogy a világot mint organizációt lehessen végső perspektívának tekinteni. Idézett könyvéből jegyzem meg egyébként, hogy az egységes tudományos világkép, aminek az információs autósztráda fogalma is felfogható volna, már 1725-ben megjelent egy olasz humanista, történész és filozófus tollából „Egy új tudomány alapjai a népek közös természetéről” címen, melyben egy *Vico* nevezetű szerző végső soron az egyenlőséget, a méltányosságot, a társadalom közös javát szolgáló törvényeket emeli ki. Az illúzióknak is megvan a történetük. Ehhez a gondolatsorhoz kapcsolható, még ha lazán is, egy mostanság igencsak ritkán idézett 19. sz.-beli *Marx* nevezetű közgazdász egyik elgondolása, miszerint a gazdaság igazi mérőszöke a *szabadidő*. Minden valószínűség szerint az információs autósztráda hozzájárul a szabadidő növeléséhez. Nem bizonyos azonban, hogy kizárólag a társadalmi termelékenység olyan emelkedése által, ami nélkül szabadidő persze nincs. Elképzelhető azonban, hogy az információs autósztráda által nemcsak új iparágak keletkeznek, de talán olyan mértékben is növekedik a szabadidő, ami már nem az igazi gazdaság mérésére alkalmas, hanem a munkanélküliség növekedését jelzi. Ennek leküzdése persze nem a modern ludditákra vár.

Félreértés lenne, ha mindaz a potenciálisan negatív lehetőség, ami az információs autósztrádával függ össze, és amit e közlemény keretben csak felületesen

lehetett felvázolni, azt a benyomást keltené, hogy az elmondottak valamilyen módon műszakikultúra-ellenes álláspontot jelentenek. Azonban nemcsak természettudományosan és műszakilag lehet és kell tervezni, hanem olyan társadalmi folyamatokat is, mint amilyen a kultúra. *Tocqueville*-nek minden bizonnyal igaza van amikor azt mondja, hogy a „demokrácia nemcsak beviszi az irodalom, az olvasás megkedvelését az ipari osztályokba, hanem bevezeti az ipari szellemet is az irodalomba”. Jó volna, hogy ilyen fajta gondolatok hassák át az információs autósztládával kapcsolatos elképzeléseket is, hogy ne válják belőlük egyfelől csak profitorientált vállalkozás, másfelől társadalmi meg nem értésből, vagy *szakbarbárságból* fakadó révült várakozás. Profitorientáltság nélkül persze az egészből nem lenne semmi.

Az is kézenfekvő, hogy ezt a globális világméretű programot az Egyesült Államokban, a nyugat-európai fejlett országokban és Japánban, vagyis a legfejlettebb ipari országokban ösztönzik elsősorban. A fejlődő országok, a harmadik világ, de még az ún. periférián elhelyezkedő országok sem tekinthetők ez idő szerint jelentős felvevő piacoknak. Követniük kell azonban lehetőségeik szerint legalább szellemileg mindent, ami a világban technikailag előremutató. De hogyan lehet ezt megtenni jól ellátott könyvtárak nélkül?

Fukuyama híressé vált elmélete a történelem végéről minden bizonnyal nem jelenti a hagyományos kultúra, ebben az olvasás és az olvasás legfőbb műhelyének és szálláscsinálójának, a könyvtári rendszernek a végét. Az emberi növekedéshez hozzátartoznak a gyermekbetegségek. Ilyennek lehet tekinteni társadalmilag az információs autósztládával is összefüggő „paperless library”, vagy újabban az „electronic library” *abszolutizálását*. Ez is az olvasási kultúra valamilyen formájú végének kezdete volna. Továbbá mindaz, ami az emberiség sok ezer éves kultúrájában felhalmozott szellemi értékek gyökeres technikai átalakítására törekszik, nem pedig a technológiának a kultúra kedvező fejlesztésére irányuló gyakorlata felé mutat.

E közlemény szerzője a *Victor Hugo* által megálmodott elképzeléseket tartja követendőnek. 1850. évi beszéde a francia nemzetgyűlésen: „a nép szívének az ország agyával történt összekapcsolását”, amely úgy valósul meg — egyebek mellett —, „hogy mindenütt ahol van egy megművelt kis földdarab, lennie kell egy könyvnek is”, továbbá „...az ingyenes és kötelező közoktatás bevezetése... fokról fokra emelkedve... a Francia Tudományos Akadémia szintjéig terjedne” és „a tudomány kapuit minden ember előtt szélesre tárná”. Valójában a könyvtári rendszer mint a kultúra egyik meghatározó órhelye képletesen ahhoz a *leonardói* vízióhoz járulhat hozzá, amely az ember ideális arányait négy karral és négy lábbal képzei el. Átvitt értelemben ez a kiterjeszkedés a könyvtári rendszer által is a személyiség fejlődésének, szellemi és érzésszel bővítésének egyik legfontosabb műhelye az információs autósztláda bekapcsolódásával. Zárszóként talán megengedhető egy utópisztikus elképzelés: a jövő társadalmá ne az információs autósztládán alapuló információs társadalom, hanem *informatikával átszőtt humanista társadalom* legyen.